

Шановні студенти 4 і 5 курсів (хоча іншим читати також не заборонено) замість лекцій по окремих регіонах та країнах пропоную Вам інтегральну лекцію-роздум, щодо подій у світі під час нашого карантину. Це не є дайджестом подій а спробою дати їм оцінку з точки зору суспільної географії. Кілька попередніх і наступних місяців вже змінили (і ще змінять) соціально-економічну картину світу. Тому те, що ми вчили ще півроку тому, через наступних півроку може виглядати зовсім по іншому. Тобто буде формуватися «нова економічна географія» (за П. Кругманом), і не лише теоретична – а й практична. Лекція є не зовсім завершеною. Її буде дописувати саме життя, а щось додумувати можете і Ви.

З повагою, доцент кафедри економічної і соціальної географії – Івах Я.

Пандемія та нова економічна географія світу

Звичайно, що пандемія у XXI ст. є певною несподіванкою для людства, яку вже мало хто очікував. Частина ортодоксальних релігійних кіл та різноманітних «астрологів» вважають це мало не початком кінця світу та покаранням за людські гріхи. Не будемо вдаватися до теорій змов та апокаліпсису, але виглядає так, що саме провидіння заставило нас замислитися над моделями розвитку світу через COVID – 19.

Кілька років тому вийшла практично непоміченою для широкого загалу дуже тривожна ювілейна доповідь Римському клубу за назвою «Same op». Вона закликала відмовитися від існуючої політико-економічної моделі розвитку людства та перейти до нової філософії у всіх сферах суспільного життя. Виявом тривоги «Same op» стан масовий громадський молодіжний (і не тільки) рух, який очолила шведська школярка Грета Тунберг. Насправді - це дивно для середовища сучасної молоді, яка живе часто в гаджетах та віртуальній реальності. Але певна частина молодіжного суспільства якимось шостим чуттям вловила ті реальні загрози, які прийшли у вигляді масової пандемії.

Карантин у багатьох країнах зумовив дивовижне очищення довкілля та майже миттєве відновлення певних елементів природних комплексів. Такі факти повинні змусити задуматися про справжні людські цінності під час самовільної чи примусової ізоляції, у якій перебувають сотні мільйонів людей. Тому жителі Індії наприклад можуть задуматися про те чи їм важливий новий гаджет – чи вигляд Гімалаїв із вікна, жителі Мілана чи Нью-Делі могли б поміняти новий автомобіль чи скутер на чисте повітря, а громадяни США – кілька щорічних авіаційних польотів та тисячі проїханих миль за рахунок дешевого бензину на різке зменшення викидів CO₂.

Проте більшість політиків і рядових громадян забувають про соціальні, філософські чи екологічні аспекти пандемії, яка вперше за багато років зачепила не беззахисні рослини чи тварини а «вінець природи», яким ми себе вважаємо. Майже всі думки зосереджені на економічних аспектах виходу із карантину (локдауну). Багато дискусій фахівців зациклюються на тому яким буде шлях виходу із кризи: V – подібним чи U – подібним і ніхто навіть не хоче допускати L – подібного шляху, тобто можливості відмови хоч би від частини розкоші і непотрібних благ, та зниження рівня життя на якихось 5 – 10% з наступним повільним піднесенням. Це мотивується «добрими» намірами збереження від голоду і злиднів сотень мільйонів бідних громадян по всьому світу. Але значну частку світових благ і ресурсів споживає якихось кілька відсотків населення світу з високими і дуже високим доходами. Тобто за оруелівським принципом є «рівніші тварини», які навіть у демократичних суспільствах можуть купити майже все за гроші. Це ми добре знаємо на прикладі України.

Сучасна пандемія вимагає аналізу певних історичних паралелей. Перша світова війна стала завершенням переходу до геополітичної моделі світу, поділеного між великими імперіями та центрами сили. Після I світової війни була грандіозна пандемія іспанського грипу 1918–20-их рр., від якої померло не менше 50 млн. осіб. Можливо саме це дало шанс на виживання радянській Росії. Відносно слабкий нащадок Російської імперії – СРСР, граючи на міжнародних протиріччях та використавши нацистську Німеччину, до середини XX століття мало не завоював півсвіту. Тоді розвинені країни (США, Велика Британія та ін..) створили військово-політичний блок НАТО для стримування радянської агресії.

Але те, що не вдалося цьому потужному блоку завдяки трильйонним коштам та військовим армадам, здійснили у кінці 1980-их рр. за рахунок використання економічних санкцій та зниження цін на сировину (зокрема нафтогазову). Радянський Союз ослаб і розвалився (на щастя майже мирним шляхом) за якихось кілька років. На початку XXI ст. світ був готовий до переходу на геоекономічну модель розвитку, виразником якої у світовій політиці був колишній президент США Б. Обама.

Проте, російська імперська ідея, що відродилася через повернення до влади вихідців радянських спецслужб, зумовила реваншистську політику путінської Росії. Сучасне керівництво РФ зрозуміло, що в умовах геоекономічної парадигми їхня держава поступово деградує і розпадеться. Тому вирішили розпочати третю (за визначенням російського вченого-дисидента А. Піонтковського – «четверту гібридну») світову війну у вигляді регіональних конфліктів та поширення тотальної корупції для повернення

своєї геополітичної могутності. Завданнями цієї війни були – реставрація СРСР, відновлення військової могутності та присутності у багатьох регіонах світу(зокрема в Сирії та Лівії), при одночасному збереженні більш менш нормальних відносин з найбільшими економіками світу.

Для пересічного європейця чи американця ця війна залишається далекою та незрозумілою, хоча у ній вже загинуло сотні тисяч людей. На початок травня 2020 р. це значно більше ніж смертність від пандемії, від якої помирають переважно люди похилого віку. Сам факт пандемії на початку XXI ст., відсутність способів її локалізації, окрім карантинних заходів, та поширення інформації про пандемію онлайн (при тому, що мільярди людей сидять без занять) зробили її надзвичайною подією, певним рубіжним пунктом у долі людства. Тому багато експертів говорять про світ після «коронавірусу», хоча насправді треба думати про світ після закінчення гібридних воєн.

Ці війни мають:

- військово-політичний аспект, що з 2014 року полягає в окупації Росією Криму і Донбасу, надання міжнародного характеру конфліктам у Сирії та Лівії. На початку 2020 почалося майже пряме зіткнення Росії і Туреччини на території третіх країн;

- економічний аспект, який проявляється через санкції міжнародного співтовариства щодо РФ, економічну війну між США і Китаєм, нафтогазову війну частини країн ОПЕК і США проти Росії;

- інформаційний аспект, що полягає у поширенні дезінформації, створенні фейків, активного використання соціальних мереж і так званих «ботоферм», захищаючись ідеалами і законами про свободу слова. Через кілька місяців після початку пандемії зафіксовано, що практично однотипну брехню щодо посилення коронавірусу дають інформаційні джерела трьох країн – Росії, Китаю та Ірану (постійних союзників у гібридних війнах).

Окрім того, треба пам'ятати, що людство підійшло до критичної межі у зв'язку із глобальним потеплінням, яке у 2020 році може завдати не меншої економічної шкоди ніж пандемія через страшні посухи, пожежі, урагани, катастрофічне поширення сарани.

Тому думки окремих філософів та письменників про те, що світ після коронавірусу докорінно зміниться переважно у кращий бік і перейде практично до інформаційного суспільства, насправді є мріями. Більшість країн вже за два місяці суворого карантину відчули значні економічні труднощі і готові жертвувати певними соціальними досягненнями для

подолання економічної кризи. Глобальна економічна рецесія через пандемію стала чорним лебедем, а її глибина і тривалість змушують задуматися над сучасною неоліберальною моделлю розвитку економіки (самоціллю якої є підтримання високих темпів розвитку) та над структурою світового господарства.

Розрекламований перехід до постіндустріального суспільства з виключною роллю сфери послуг (цього вже досягли близько 40 країн) був знищений за кілька місяців пандемією і карантинном. Піраміда Маслоу знову скоротилася до базових потреб у харчах, одязі, житлі та безпеці. Різко зменшилася частка (у багатьох країнах майже до нуля) таких динамічних останніми роками галузей, як туризм, авіаційний транспорт, готельно-ресторанний бізнес, виставкова діяльність, висока мода та ін. Вагома частка третинного сектору стала непотрібною, ще частина перемістилася у домогосподарства (приготування їжі, окремі побутові послуги, освіта, розваги, навіть, самолікування).

Спочатку прогнозували спад ВВП лише в окремих кварталах 2020 р. і на кілька відсотків. Після розгортання пандемії у Європі та США, прогнози були скореговані до затяжної рецесії із максимальним квартальним падінням у 12 – 15 – 24 і навіть 50 відсотків. Найгіршим для економіки виявилось не закриття магазинів чи розважальних центрів а зупинка роботи багатьох промислових підприємств. Виявляється, що при скороченні значної частини невиробничої сфери можливий спад прогнозувався лише на кілька відсотків, а при зупинці лише частини промислових підприємств – на десятки. Тому стає зрозумілою дещо спекулятивна роль третинного і четвертинного секторів, які переважно перерозподіляють кошти (інколи спекулюють), зароблені у первинному і третинному секторах. Це легко можна продемонструвати на прикладі цін на нафту, які на окремих біржах стали негативними. Але негативними вони стали саме для спекулянтів, а фізична нафта завжди матиме додатну ціну. В умовах пандемії найстабільнішою галуззю залишається сільське господарство, адже питання продовольчої безпеки та ажіотажного попиту на харчі залишаються актуальними для всіх країн. Як не дивно, лише у межах кількох відсотків, окрім нафти, відбудеться скорочення видобутку корисних копалин.

Економічна криза, спричинена COVID – 19 ще раз висунула проблему об'єктивності підрахунків ВВП, про що наголошувалося у «Same on». Можливо, якщо б світова статистика (сучасні технічні можливості це дозволяють) перейшла до обліку ВВП за сукупною продукцією юридичних осіб та домогосподарств, то не було б такого катастрофічного розриву між провідними і нібито відсталими (патріархальними) економіками. Вже давно

Китай став би першою економікою світу, Індія суперничала б із США за друге місце а країни Африки не виглядали б такими катастрофічно бідними. Це ми бачимо на прикладі Ефіопії, де значна частка селян останніми роками перейшла від натурального до товарного господарства, різко збільшивши ВВП країни. Справедливий облік зменшив би гонитву бідних країн за показниками ВВП і дав би надійнішу економічну базу для отримання багатьма країнами міжнародних кредитів.

Російський економіст В. Іноземцев, що проживає зараз у США, провів аналіз економічної війни між країнами старої (США, Зх. Європа) та нової індустріалізації (Китай, Індія, Росія). Виявилось що за останні десятиліття розвиненим країнам вдалося різко збільшити капіталізацію своїх фірм, що дозволяє залучати практично необмежені капітали. Маючи основні емісійні та фондові центри світу США, ВБ та ЄС можуть вдаватися до певних економічних фокусів, накручуючи свої показники ВВП. Вони змогли капіталізувати, через ринкові інструменти, індекси та масмедіа, навіть бренд найбільших стабільних економік світу та «тихих гаваней» для вкладення капіталу. COVID – 19 зруйнував багато цих міфів, повернувши економіку до реальної вартості товару і реальних цінностей.

Навіть у розвинених країнах через карантин різко зросла частка домогосподарств у споживанні енергії, пального, базових продуктів харчування (борошна, цукру, дріжджів, жирів, яєць) та напівфабрикатів (бельгійські виробники просили своїх громадян додатковий раз у тиждень їсти картоплю-фрі), електропобутової техніки та електричних інструментів. Домогосподарства на 70-80% замінили ресторанний бізнес, на 30 – 40% - надання побутових послуг від догляду за тілом до виконання дрібного і навіть середнього ремонту помешкань.

Сусідські спільноти проводять вуличні (балконні) концерти, у сім'ях, окрім телебачення і комп'ютерних ігор, повертаються старі ігри та розваги аж до читання художньої літератури (наприклад у Франції різко збільшились продажі «Чуми» А. Камю). Через обмеження громадського зростає роль приватного транспорту (авто-, мото-, вело-) зокрема не лише для переміщення а й для роботи (особливо служби доставок).

У сільській місцевості ритм життя і роботи домогосподарств змінився мало, зате у містах, особливо у зайнятих у третинній сфері, виник значний надлишок часу при різкому спаді доходів. Відповідно навіть у психологічному аспекті село має суттєву перевагу. Автор теорії «чорного лебедя» Нассіб Талеб вважає, що пандемії зумовить зникнення великих агломерацій та багатьох університетів.

Зрозуміло, що із закінченням карантину, більшість галузей господарства швидше чи пізніше почнуть відновлюватися. На прикладі здебільшого європейських країн та США проаналізуємо, як вплинула пандемія на секторальну структуру економіки. Найменший спад характерний для первинного та четвертинного секторів (потоки інформації не переносять людських вірусів), максимальний – у третинному секторі (галузі пов'язані із потоками і скупченням людей). Зросла роль інформації та мас-медіа, хоча епідемія пришвидшила «фізичну смерть» багатьох паперових видань. Діяльність електронних засобів масової інформації та соціальних мереж на певний час спричинила перевантаження технічних можливостей інтернету у багатьох країнах та заставив ІТ компанії швидко вирішувати ці проблеми, Швидше за все, більшість великих компаній навіть виграють від запровадження карантину. Зате невеликі фірми, які розробляли ІТ-продукти для бізнесу у сфері туризму, транспорту, промислового виробництва втратили чимало замовлень і змушені переживати скрутні часи.

У більшості галузей **третинного сектору** відбувся різкий спад обсягів діяльності, багато із них стали збитковими і потребують мільярдних дотацій.

Приблизний рейтинг падіння галузей можна представити таким чином:

1. Туризм, спорт, фітнес
2. Концертна діяльність, театри, кінотеатри, виставкова діяльність
3. Авіаційний транспорт (окрім вантажних перевезень і частини локальних рейсів)
4. Ресторанний і готельний бізнес
5. Роздрібна торгівля більшістю видів промислових товарів (ринки, магазини)
6. Релігійна сфера (проведення богослужінь без вірян різко скорочує грошові надходження).
7. Освіта, що змушена стати віртуальною, і частина галузей охорони здоров'я, де зупинене планове надання послуг.

Тобто найбільше скорочення пройшло у сфері розваг і відпочинку, що вимагають великого скупчення людей. Обсяги втрат лише туризму від пандемії вже оцінюється від 300 до 400 млрд. дол., таких країн як Франція, Італія, Іспанія – щонайменше 10 млрд. євро у місяць. Туризм у більшості країн зупинився на місяці, окремі вирішили зупинити туристичні потоки щонайменше до кінця 2020 р.

Дещо менші втрати від карантину має шоу-бізнес, який може заробляти на продажах записів попередніх концертів, чи працювати студійно у співпраці з радіо і телебаченням. Хоча прокат кіно призупинився, але

кіновиробництво триває, з певним зміщенням у бік телесеріалів. Обсяги втрат у спорті визначити важче, але лише перенесення Олімпійських ігор у Токіо (раніше олімпіади відкладалися лише через військові події) та чемпіонату Європи з футболу, зумовить мільярдні збитки.

Попередні розрахунки ІКАО оцінюють збитки авіаційної галузі у 250 – 300 млрд. дол. На певний час у повітрі залишилося не більше десяти відсотків літаків, а міжнародні польоти повністю можуть бути відновлені тільки після закінчення пандемії. У країнах із жорстким карантинном зупинили більшість автобусних та залізничних перевезень, які також будуть відновлюватися повільно. Потоки на дорогах формуються зараз власними авто, які вважаються найбільш ізольованими, вантажними автомобілями, мото- і вело транспортом. Кількість велосипедистів на дорогах значно зросла, тому навіть у країнах, де велосипед був не дуже популярний, активно створюють вело доріжки. У Мілані, Лондоні, Парижі вже під час карантину вирішено різко покращити умови для пересування велосипедистів.

Найбільших втрат ресторанний бізнес зазнав у Європі та США, де велика частка населення мала змогу постійно відвідувати такі заклади. Розвиток служб доставки дозволив зберегти роботу фастфудів та піцерій, але для ресторанів «високої кухні» це зробити практично неможливо. Так само, у багатьох країнах світу повністю згорнувся ресторанний бізнес, що обслуговував потоки туристів (наприклад у Львові). Відновлення роботи цієї галузі буде залежати від багатьох факторів, зокрема і психологічних. Частина потенційних клієнтів звикне до домашньої їжі, частина буде мати страх перед скупченням людей.

Фінансова сфера внаслідок пандемії ще більше перейшла на безготівкові розрахунки. Загальний обсяг банківських та біржових операцій значно впав через закриття багатьох сегментів бізнесу, зате у розвинених країнах з'явилися потоки, що перерозподіляють державну допомогу для громадян та бізнесу.

По при загальну катастрофічну кризу, несподівано виявилися окремі позитивні явища. Заборона міжнародних перевезень, закриття кордонів, більший контроль держав за проведення фінансових операцій створили значні перепони для корупційних і кримінальних схем відмивання грошей зі складною логістикою. Пандемія може різко зменшити оборот коштів в офшорних зонах, адже частина країн вже відмовилася компенсувати втрати офшорним компаніям. Різко скоротиться також обсяг спекулятивного капіталу, який до кризи масово розміщувався в країнах із високими обліковими ставками (наприклад Росія, Україна та ін.).

Для кримінального бізнесу стало дуже важко возити готівку і наркотики. Виключенням є випадки, коли це робиться на державному рівні під прикриттям дипломатичного імунітету. Втрати наркокартелів та міжнародних кримінальних синдикатів вже оцінюються у десятки мільярдів доларів.

Сфера побутових послуг, навіть у країнах з дуже жорсткою фіскальною системою, частково пішла в тінь, частково замінена самообслуговуванням. На жаль, відсутність ремонту багатьох речей зумовить у багатих країнах додаткову кількість відходів, зате дещо підтримає виробництво побутової техніки. Закриття роздрібної торгівлі насамперед вдарило по сегменту одягу і взуття (які під час самоізоляції немає потреби оновлювати) та окремих інших промислових товарів. Закриття продуктових ринків дошкульно вдарило по дрібних фермерах, особливо в галузі квітництва, овочівництва і тваринництва. Затє великі супермаркети під час ажіотажного попиту змогли наростити свої прибутки. Процвітають також мережі інтернет-торгівлі, особливо ті, що мають власні служби доставки. З'явилась версія, що під час пандемії «Амазон» може стати грандіозною ТНК із капіталізацією трильйон дол.

Освіта перейшла здебільшого у віртуальну сферу і здійснюється дистанційно. Частина аналітиків заговорили навіть про зникнення більшості університетів. Мовляв, кожен бажаючий може дистанційно навчатися у Гарварді, Массачусетсі чи Сорбонні і нема потреби витратити кошти на другорядні заклади. Звичайно, що сучасні технічні засоби дозволяють проводити заняття у режимі відеоконференції, але це є достатньо дорого і вимагає залучення технічного персоналу. Окрім того, втрачається прямий контакт викладача і студентами і зникає таїнство інтуїції, коли виникають нові знання (і не лише у студентів). Окрім того жодні тестові системи не зможуть замінити прямого спілкування при оцінці знань студентів.

Проблемною є оцінка внеску освіти у створення ВВП. Під час карантину у більшості країн всі освітні заклади закриті. По при те, зарплати викладачам і вчителям виплачуються за дистанційну роботу. Затє є суттєва економія на енергоносіях та інших господарських витратах в освіті. Здається, що пандемія корона вірусу мала б збільшити обсяги надання послуг у сфері охорони здоров'я. Насправді, багато лікарень, а особливо, реабілітаційних центрів були закриті як потенційно небезпечні для поширення хвороби, зупинені планові операції, стоматологічна допомога, що загалом може негативно вплинути на показники роботи медичної сфери. Через неможливість вчасного діагностування та планового лікування через певний час можливе збільшення смертності від інших хвороб.

У *вторинному секторі* світової економіки під час карантинних заходів прогнозується спад виробництва у межах 10 – 30% в залежності регіону. Оскільки ці галузі переважно активно підключені до глобальних ланцюгів виробництва і споживання, то достатньо великий спад може бути навіть у країнах з малим поширенням хвороби. Базові галузі, такі як металургія, енергетика, хімія, будіндустрія у натуральних обсягах втратять не більше ніж 10% виробництва. Це нетрудомісткі галузі, у яких легко домогтися соціального дистанціювання. Окрім того, чимало країн будуть планувати вихід з кризи через збільшення будівельних робіт та нових інфраструктурних проектів для уникнення безробіття. Тривалий карантин дозволяє проводити масштабні ремонтні роботи у багатьох соціальних та торговельних закладах. Проте, у грошовому вираженні скорочення виробництва у базових галузях може бути значно більшим через суттєве зменшення цін на паливо та сировину.

У багатьох галузях промисловості відбувається тимчасова реструктуризація, яка з майбутньому може визначити нові тенденції їх розвитку. Для прикладу, в машинобудуванні багато підприємств (авто-, авіа-приладобудування) перейшли до випуску апаратів ШВЛ, комп'ютерних томографів, медичного обладнання, харчова і хімічна промисловість у великій кількості виробляють дезінфектори, легка – медичні маски та інші засоби захисту.

Тимчасова криза очікує багато виробництв у галузі машинобудування через втрату споживачів або карантинні заходи. Найбільше це стосується літакобудування, виробництва електричних авто, автобусобудування, виробництво обладнання для нафтової промисловості, можливе сповільнення виробництва обладнання для альтернативної енергетики, тощо. Для покарання «винуватця пандемії» можливе повернення частини виробництв з Китаю до розвинених країн з максимальною їх роботизацією.

Найбільших збитків зазнає легка промисловість, зокрема виробництво одягу і взуття. Причому найгірша ситуація складеться не в Китаї чи Індії, які є абсолютними лідерами у виробництві цих товарів. Вже кілька років китайські виробники переводять своє виробництво у М'янму, Бангладеш, Камбоджу та інші країни з дешевою робочою силою. Саме ці «швейні цехи» світу будуть мати максимальні втрати щонайменше до середини 2020 року через масовий спад продажів у Європі та США (сезон демісезонного та літнього одягу вже втрачений, залишається надія на послаблення пандемії на осінньо-зимовий період). Чималих втратять і престижні будинки моди, які локалізовані у європейських країнах, насамперед Парижі і Мілані.

Загалом прибутковою буде харчова промисловість, але з великою внутрігалузевою динамікою. Можливе зростання виробництва окремих груп товарів, зокрема бакалії та напівфабрикатів. Бум у спиртовій промисловості та виробництві міцних напоїв і вин пояснюється тим, що пересічні обивателі, навіть у мусульманських країнах, згадали, що під час давніх епідемій більшість болячок лікували за допомогою міцних напоїв. Зате чималих збитків можуть зазнати підприємства, що спеціалізуються на виробництві елітних харчів (хамон, дорогі сири, тощо). Ймовірно ослабне масове останніми роками зацікавлення східно-азійською кухнею, що зменшить експортний потенціал харчової промисловості цього регіону.

Особливістю первинного сектору економіки є його розміщення на великих площах і робота на свіжому повітрі. Тому за винятком окремих виробництв (ягідництво, тепличне овочівництво) тут найлегше дотримуватись карантинних вимог. Видобувні галузі (окрім нафтогазової) залежатимуть від роботи металургії, хімії, енергетики з кореляційним спадом видобутку. Колапс нафтогазової галузі спричинений збігом у часі пандемії нафтовою війною між Росією, країнами ОПЕК і США. За 2020 рік галузь зазнає значної трансформації, особливо в територіальному плані. Можуть занепасти цілі нафтові райони віддалені від моря у Росії чи Канаді і продовжитись колапс окремих нафтових країн, посилений санкціями (Венесуела, Іран). Дуже невдалим може стати старт нафтової промисловості у Гайані, якій прогнозували цього року 80% зростання ВВП.

Загалом втрати нафтогазової галузі оцінюються майже у трильйон дол. у 2020 і дещо меншими у 2021 р. Після цього нафта може втратити статус «чорного золота» і «стратегічного товару», володіння яким означає високі доходи і політичну вагу у світі. Зрозуміло, що і в найближчі десятиліття нафтогазова галузь залишиться важливою для транспорту, енергетики і хімічної промисловості, але нафтові ф'ючерси будуть цікавити лише вузьке коло фахівців (тобто галузь втратить свою домінантність в економіці і політичне значення).

Пандемія мало позначиться на лісовій галузі і рибальстві, які більше залежать від багаторічних циклів і природних стихій. Зате великих втрат може зазнати сафарі (мисливство для розваг), що останніми роками приносило вагомий прибуток для багатьох африканських країн (вже є факти про різке зростання браконьєрства через відсутність організованих багатих мисливців).

Стійкість сільського господарства і продовольча безпека під час пандемії є надзвичайно важливими, оскільки збігаються в часі з катастрофічними природними явищами. Небувале поширення сарани у Сх.

Африці та Пд-Зх. Азії і тривала посуха у Чорноморському регіоні можуть спричинити зменшення виробництва зерна та інших базових продуктів. Навіть великі втрати населення від пандемії у межах кількох мільйонів осіб (песимістичний сценарій), з легкістю перекриються природним приростом населення у десятки мільйонів осіб. Це означає що все одно треба буде годувати більше людей і ООН вже робить прогнози про посилення голоду в окремих регіонах світу. Причиною голоду може стати бажання окремих країн створити стратегічні запаси продуктів (Росія заборонила експортувати зерно до 1 липня), що зумовить дефіцит окремих продуктів на світовому ринку і зростання цін.

Вже зараз фермери, зважаючи на економічні та природні чинники, частково змінюють структуру посівних площ та поголів'я, оскільки очікують підвищення цін на важливі базові харчові продукти: пшеницю, рис, олійні культури, яйця, м'ясо, молокопродукти. Тобто продовольче землеробство і тваринництво знову можуть стати більш рентабельними ніж дуже динамічні останніми роками квітникарство, тепличне овочівництво, вирощування екзотичних ягід і фруктів. Наприклад у березні – квітні 2020 р. грандіозних збитків у мільярди доларів зазнали квітникарі Нідерландів. Знизились продажі свіжих овочів і фруктів, зате різко зросли – нібито «антивірусних» продуктів: часнику, лимонів, імбиру тощо.

Невеликий час карантину не дає можливості спрогнозувати тенденції на ринках ягід, фруктів та польових овочів, але частина врожаю у розвинених країнах може бути втрачена через дефіцит робочих рук, а у дуже багатьох – через проблеми з логістикою і збутом товарів.

Такі зміни у структурі світового господарства ми можемо бачити лише через два місяці після офіційного оголошення пандемії ВООЗ та запровадження локдаунів у країнах Європи (у США карантинні заходи запроваджувалися по штатах дещо пізніше). Тобто кілька наступні місяці можуть або послабити песимістичні тенденції і домогтися відновлення економіки, або привезти до ще більше масштабних кризових явищ у залежності від розгортання (тимчасової призупинки, згортання) пандемії.

Пандемія може докорінного скоригувати територіальні зрушення, що відбуваються у світовій економіці на початку XXI ст. Наразі маємо велику трійку виробників і споживачів продукції різних галузей: Східну Азію, Європу та Північну Америку. Тенденції останнього десятиліття показували також зростаючу роль Пд.-Сх. і Пд. Азії, навіть Африки, при стагнації Європи та сповільненні розвитку США. Китай перетворився у «майстерню світу», за ним навздогін пішла Індія та інші країни найбільш заселеної частини світу. Для своїх геополітичних інтересів ці територіальні зрушення

хотіла використати і Росія. Не маючи ні технологій, ні достатньої кількості кваліфікованих ресурсів, вона вирішила скористатися грандіозними природними багатствами, зарубіжними інвестиціями та завісною робочою силою для того, щоб прощтовхатися до п'ятірки найбільших економік світу.

Ці країни нової індустріалізації формально вступили до більшості міжнародних економічних організацій та підписали сотні міжнародних економічних угод, але часто виконували лише ті, які відповідали їхнім інтересам. Прекрасним доказом є угода ОПЕК+, у якій Росія з 2016 р. декларувала зниження видобутку нафти, а статистика показувала реальне збільшення. Економічні успіхи більшості країн Азії пов'язані не лише з дешевою робочою силою а й з масовою крадіжкою технологій та виробництвом контрафактної продукції. Геополітично та геоекономічно останніми роками світ знову став двохполярним, де ситуативний союз Китаю, Росії та Ірану старався протистояти західній цивілізації.

Як не дивно, але пандемія почалася саме з цих країн. В Китаї та Ірані цей факт змушені були визнати офіційно (хоча і з величезними фальсифікаціями). Росії завдяки малозаселеності та холоднішому клімату вдалося приховати початок пандемії, аж до нібито її поширення з Європи. При загальній високій кількості хворих, показники смертності у цих країнах в рази поступаються європейським показникам, а масові однакові фальсифікації причин виникнення і поширення коронавірусу мали на меті показати себе благодійниками у справі подолання пандемії і добитися певних економічних преференцій у вигляді зняття санкцій. Проте, уряди країн Європи і США здається зрозуміли цю гру, тому післякоронавірусне відновлення економіки у світі буде мати і політичну складову, через висунення претензій та обмежень до Китаю, як «винуватця пандемії».

Більшість економістів прогнозують, що пандемія, разом із нафтогазовою кризою, найбільше вдарить по сировинних економіках, оскільки багаті країни можуть нівелювати негативні наслідки великими фінансовими вливаннями. Справді Венесуела та Іран мабуть дійдуть до стадії дефолту, великі труднощі матимуть країни Перської затоки, ще більші – Росія, яка змушена жити без західних кредитів. У кращій ситуації будуть країни – експортери продовольства. Доля африканських країн більше залежатиме від цін на сільськогосподарську продукцію та від природних катаклізмів ніж від сучасних втрат від пандемії (важко сказати, що буде, якщо коронавірус масово пошириться на материк).

Поки, що пандемія дуже слабо зачепила Пд.-Сх. та Пд. Азію, практично локалізована у Сх. Азії. Тут вже запрацювало більшість підприємств і може розпочатися активне відновлення виробництва. Наразі у

світі великим попитом користуються товари медичного призначення та засоби захисту з Китаю чи Південної Кореї, продукція електроніки та приладобудування, а от інша продукція відвантажується у значно менших обсягах. Тобто відновлення експортних галузей багатьох країн Азії залежатиме від відновлення попиту на їх продукцію у Європі та Пн. Америці. Тут окрім чисто економічних факторів, можуть спрацювати політичні та психологічні. Ситуація пандемії і карантину дозволяє обходити багато економічних договорів і вводити обмеження на ввезення товарів. Японія вже виділила 2,2 млрд. дол. своїм компаніям на перенесення виробництва із Китаю. Уряд США пообіцяв виплати компенсацію за демонтаж і перевезення обладнання з Китаю. Багаті країни Європи як плацдарм для перенесення своїх виробництв можуть використати території своїх східних сусідів, у яких вартість робочої сили нижча ніж у Китаї. Окрім того, може виникнути певний спротив експансії китайських товарів і недовіра до них, як наприклад до східної кухні з її екзотичними стравами з китайських ринків.

Доля інших нових індустріальних країн Азії сильно залежатиме від протікання пандемії. Індійський уряд влаштував найбільшу у світі карантинну зону на півтора місяці. Як це позначиться на економіці можна буде з'ясувати лише згодом. Але всіх дуже сильно лякає європейський чи північноамериканський сценарій поширення пандемії у цих найбільш густозаселених регіонах світу (більшість експертів навіть думати про це не хочуть). Зате, якщо поєднання природних, соціальних та політичних чинників зупинить тут пандемію на мінімальному рівні, то Південна Азія може навіть перехопити частку виробництв у Східної і стати найбільш динамічним регіоном світу.

Криза вже сильно вдарила по Європі і непередбачувано катастрофічно по США, де найбільші абсолютні масштаби пандемії та зростання рівня безробіття. В Європі практично повністю зупинилися туризм і ресторанно-готельний бізнес, шоу-бізнес та спорт, повітряний транспорт та вільне переміщення робочої сили. Все це поставило на порядок денний питання реіндустріалізації регіону, перегляду регуляції певних інтеграційних процесів, розширення ЄС за рахунок нових членів для зупинки євроскептичних настроїв. Загалом, для забюрократизованої Європи економічна криза, спричинена коронавірусом, може стати новим стимулом для розвитку.

Події останніх років у світі нагадують нам про циклічність історії. Головне, щоб на кожній наступній спіралі людство поводило себе мудріше і виваженіше. Ми на початку XXI ст. вважаємо, що рівень глобалізації

досягнув безпрецедентних масштабів. Але С. Гантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій» показав що рівень глобалізації на початку і в кінці ХХ століття був практично однаковим, а політична глобалізація через наявність імперій сто років тому була більшою. Перша світова та пандемія іспанки (1914 – 1918 рр.) і третя світова гібридна війна та пандемія корона вірусу (2014 – 2020 рр.) сильно змінили попередній хід історії. Стало зрозуміло, що глобалізацію досить легко зруйнувати навіть в епоху ракетних технологій, розвиненої авіації та інтернету, а не лише під час домінування залізниць і радіо.

Такі події яскравіше висвітлюють імперські зазіхання та підступну політичну діяльність тих чи інших «наддержав». Вони нагадують про необхідність існування міцних та ефективних національних країн та неможливість військового переділу світу прямою інтервенцією чи гібридними методами. Пандемія ще раз показала, що людина не є «володарем світу», а досить вразливою біологічною істотою. Тому людство повинно перейти від руйнування природного довкілля для тимчасової економічної вигоди до збалансованого розвитку. Проте, до цього часу у більшості визначень збалансованого (сталого) розвитку старались уникати політичної складової. Хоча вихід людства із пандемії і нокдаунів повинен бути комплексом не лише економічних і соціальних а, в першу чергу, політичних заходів глобального масштабу.

Наприклад, різке скорочення споживання енергоносіїв та тимчасовий колапс транспортної системи обумовили різке падіння цін на традиційні енергоносії, тобто створили проблеми для розвитку ВДЕ. Багато політиків, зокрема і в демократичних країнах, використовують зниження цін на паливо мало як не особисте досягнення і, нібито, спосіб захисту населення та бізнесу під час пандемії. Проте, великі компанії і пересічні громадяни (споживання енергії переважно чітко корелюється з рівнем розвитку країни) могли б певний час сплачувати попередню дещо вищу ціну а різницю цін акумулювати у вигляді певного «зеленого податку». Це дозволило б різко прискорити енергетичний перехід і скоротити споживання викопного палива хоча б на 10 відсотків. Для цього потрібна чітка політична взаємодія більшості країн світу, а не енергетичні війни між країнами. Це дозволило б скоротити викиди CO₂ на сотні мільйонів тон і мати певну надію на подолання глобального потепління.

Пандемія ставить важливі завдання у сфері сортування, збору та утилізації побутових відходів. Тривалий час перебування вдома більшості громадян дозволяє зайти більше можливостей для сортування сміття. Місцеве самоврядування та бізнес (при підтримці держави та міжнародних

організацій) повинні налагодити логістику цього процесу. На певний час буде ефективним повернення до сміттєспалювальних заводів, адже це найпростіший спосіб знищення вірусу у тисячах тон медичних відходів.

Це лише окремі приклади того, що можна і варто було б змінити у багатьох країнах і регіонах і нарешті почати виконувати документ ООН, що має назву «Цілі сталого розвитку». Він був прийнятий тоді, коли російські літаки, розпочали бомбардування Алеппо в Сирії, тому десь загубився між численними подіями гібридних воєн. Пандемія є доброю нагодою, щоб ще раз задуматися над справжніми людськими цінностями. Швидкий економічний розвиток і високі цифри матеріального добробуту часто нагадують щурячі перегони. Насправді, найбільша частка створеного достатку концентрується в руках невеликої групи дуже багатих людей. Але навіть ці величезні статки не завжди можуть захистити від вірусу, а тим більше від війни. Про це повинні задуматись лідери країн, які останніми роками вносять дестабілізуючу роль у розвиток людства (економічний – Китай, політичний – Росія, Іран).

Тому настав час для глибокої перебудови міжнародних відносин та міжнародних організацій, зокрема ООН. Доля людства не повинна вирішуватися «Великою сімкою, вісімкою, чи, навіть, двадцяткою» країн. Важливі міжнародні рішення повинні спочатку проходити, якісь рейтингові опитування чи голосування, тим більше що до соціальних мереж зараз приєднані мільярди людей. Рада безпеки ООН може бути побудована за регіональним принципом, на основі спільнот що пройшли певну самоідентифікацію (сучасний ООНівський поділ світу на регіони вимагає суттєвого вдосконалення). Інтереси регіонів вже ніби представлені у великій двадцятці, але там немає багатьох важливих країн, таких як Нігерія, Єгипет, Іран тощо. Потрібно знайти якісь нові підходи до держав, що перебувають у міжнародній ізоляції (КНДР, Венесуела, Куба, Іран) і є джерелами міжнародних конфліктів.

В епоху постправди, віртуальної реальності та інформаційних воєн пандемія ще раз показала, що світову економіку та політику треба повернути до загальнолюдських моральних основ. Свідомо чи несвідомо Китай приховав дані про поширення епідемії у своїй країні, але ця неправда слала основою великих людських та економічних втрат. Виробництво контрафактної продукції раніше завдавало переважно економічних збитків, під час пандемії неякісні засоби захисту, ліки, медична апаратура стали причиною тисяч смертей. Хакерські атаки на центри розробки вакцин у Великобританії, США та інших країнах пояснюється тим, що першість у їх виробництві принесе десятки мільярдів доларів.